

ներուն: Գաղաքացիք յամօթոյ նախա-
տանաց աւելի կը վախեն քան յօրի-
նաց. և օրինաց աւելի կ'անսան քան
ճարտասանից. միով բանիւ, իշխանու-
թիւնը սակաւուց է և առաքինեաց
միայն»: Այս խօսքերս թերեւս չափա-
զանցք են. Սան Մարինոյ ալ ինչպէս
ուրիշ տեղ, յիրաւի շատ բարի մարդիկ
կան, չարք ալ պակաս չեն:

Փարիզ դեսպան մը ունին Դոշքս ա-
նունով: Դարձեալ կարգ մը աւապետաց
Սրբոյն Մարինոսի կոչուած, որ է ժա-
պաւէն մը հինգ երկնագոյն զուգահե-
ռական դժերով. արծաթասպիտակ են.
թակայի վրայ, այս նշանադրութեամբս.

Reliquo vos liberos ab utroque homine,
Թողում զձեզ ազատ յերկոցունց իսկ արանց,

սրբոյն Մարինոսի առ իւր ընկերս ուղ-
ղած վերջին խօսքերը, Ոչ վարչութիւն,
ոչ վճիռք, ոչ զլիսաւոր ժողովք, ոչ բա-
նակ, ոչ օրէնսդրութիւնք, ոչ մրցա-
նակք պատուոյ և ոչ տէրութեան ներ-
կայացուցիչ, կը պակսի այս փոքրիկ հա-
սարակապետութեան: Չունի միայն ոչ
տպարան, ոչ լրագիր, ոչ գրատուն և
ոչ թղթաբեր և թղթատար մը: Երկու
գիտնականք Տէլֆիքոյ և Պորկէզի կոմ-
սերը Տիտան լեռան վրայ բնտրեցին
իրենց ուսումնական մենարաններն:

ԾԱՆՈՒՅՈՒՄՆ

ԱՌ ՍԻՐՈՂՍ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՅԵՇԱՏԱԿԱՅ

ՅՈՒՇԻԿՔ ՀԱՅՐԵՆԵԱՅ ՀԱՅՈՑ երկահա-
տոր գրութեան յետին թերթերը մամ-
լոյ կնիքը կ'ընդունին որ հայրենա-
սիրաց ընթերցմանը ընծայուին: Այս
գրութեանս մէջ հեղինակին դիտաւո-
րութիւնը մեր հայրենեաց քաղցր և
միանգամայն տրտմալի յիշատակները
արձանագրելն է. և անօգուտ է զուր-
ցել ինչպիսի զգածեալ ոգւով՝ աչաց
առջին կը ջանայ գնելու նկարագրաբար
այն դարերն ու ժամանակները, յորս
փայլեցան մեր նախնի դիւցազունքը,
իրենց գովելի գործոց պանծալի յիշա-

տակը մեզի աւանդելով որ լաւութեան
հետոցը հետևող ըլլանք: Գեղեցիկ կը
նկարագրէ հեղինակը մեր մեծանձն
դիւցազանց հայրենասիրութիւնը, որ
իրենց հայրենեաց աւանդըր ոգւով
չափ ջանացին պաշտպանել, անոնց հա-
մար արհամարհելով փառքը, մեծու-
թիւնը և կեանքն իսկ՝ բարեաց քաղ-
ցրագոյնը: Ուստի և զանոնք նկատելով
հեղինակս իր վերջաբանին մէջ կ'ըսէ.
« Հաւատարիմն Աստուծոյ, և իր ան-
ձին, հաւատարիմ է և հայրենեաց: —
Անհաւատարիմն հայրենեաց՝ չէ հաւա-
տարիմ և իր հոգւոյն և ոչ երկնից: —
Ամենէն սուրբ և ազնիւ գործ և աշխա-
տանք երկրիս վրայ՝ երկնից և հայրե-
նեաց համար եղածներն են »:...

Եւ ազգասէր հայն բարձրաձայն կը
պարծի այդպիսի հայրենասէր դիւցա-
զանց սերունդ ըլլալ. վասն զի անոնց
աւանդած հայրենասէր կայծը իր սըր-
տին մէջ կը զգայ: Անոնք անցան յի-
րաւի, ծածկեցան դարուց հանդերձին
տակը. այլ իրենց աննկուն ոգին դեռ
ևս ամենայն հայ սիրտ կը բորբոքէ, և
աճիւնացեալ ոսկերքը կը խրախուսեն
զմեզ, իրենց որդիքը, օրինակ տալ աշ-
խարհի որ չենք ուրացեալ անոնց փա-
ռաց շաւիղը, անոնց հայրենասէր ոգին:

Կը յուսանք որ այս հեղինակու-
թեանս հրատարակումը ընելով՝ հաճոյ
բան մը ըրած կ'ըլլանք հայրենական
աւանդութեանց պաշտպան ազգասի-
րաց. ուստի և այսու վստահութեամբ
իրը ճաշակ մը կը հրատարակենք հոս
հեղինակին վերջաբանը:

Վերջաբանս առ Հայկակ:

Ահա վերջին խորոյկն է՝ որ կու մտայ մեր հայ-
րենական հակմանց վառարանին անկիւնը, ու շտա-
կակ. և այս ճաթառող ու վառվառուն մախրիքս՝
վաղը առտու պիտի գտուն ջուրս մոխիքը. և
այնպէս միան, մինչև որ տարւոյն երեք եղանակ-
ներն ալ դառնան լռանան, և նորէն գայ չորրորդն:
Եւ երբ նորէն դառնայ գայ այս եղանակս, ար-
դեօք մենք ալ նորէն պիտի գտնենք զերար՝ մեր
վառարանին քով:...

Ահա գարնանաբեր լուսինն նորարժարծ ճա-
ռագայթներն՝ պատուհանաց ապակիներէն ներս
ցայտելով, կու հրաւիրեն զմեզ բանալ փական.

քը, երևել դուրս, տեսնել նորէն զքնութիւն: Իննութիւն նորոգեալ, իբրեւ իր ստեղծմանը առաւօտուն, իբրեւ առաջին իրիկունը, յորում նոր վառած լուսնին ճաճանցից տակ՝ կու հանդէր խաղաղիկ, ինչպէս սպիտակազգեստ մօր մը շարժից մէջ՝ անդրանիկն անուշաբուն:...

Այլ մինչդեռ հոս այսպէս պայծառ ծագէ և ծիծաղի լուսնակս, միթէ երկրիս ուրիշ կողմեր ալ չեն թաղուած թաթղուած մթութեան մէջ: Միթէ երկրիս քրոջ՝ ծիածաւալ ծովուն ծովի ծովի ծոցերուն մէջ՝ չկան ալեկոծ նաւեր՝ որ անդունդէ անդունդ սահելով՝ գոնէ ինկնելու վրէժն յատակը տեսնելու համար՝ աստղիկ մը լուսիկ մը կու մուրան վերէն, և չեն տեսներ:...

Այսպէս է կենաց ընթացքն. երբեմն լոյս և երբեմն մութ. և միշտ հարկ է երթալ, ինչուան որ հասնինք արարչագիր կէտը: — Սակայն ով որ զերկիրս յատակ մը կու ճանչնայ այն տաճարին՝ որոյ վերնայարկն է երկին, միշտ անխռով կ'երթայ, խաղաղ կ'ապրի:

Քանի որ սրտի սիւնակն չիտակ է, և հոգւոյն կարմիր կանթեղն վառ է, յաջող է մարդուս:

Մեր խորոյկն կու մարի. լուսնակն ալ կու ծածկի կու մաշի: Սիրալիր սիրտն անսպառ է: Անմահու թեան ակնկալու հոգին՝ երջանիկ է:

Հաւատարիմն Աստուծոյ և իր անձին՝ հաւատարիմ է և հայրենեաց: Անհաւատարիմն հայրենեաց՝ չէ հաւատարիմ և իր հոգւոյն և ոչ երկնից: — Ամենէն սուրբ և ազնիւ գործ և աշխատանք երկրիս վրայ՝ երկնից և հայրենեաց համար եղածներն են: Թէպէտ և զանազան են հասակը և վիճակը, այլ ամենքն ալ ըստ չափու և ըստ վիճակի իւրեանց՝ պարտական են երկնից և հայրենեաց:...

Ահա կու հնչէ հասարակ գիշերուան պահն:...

Մեր միայնախօսութեանց ժամերն անցան. կու սկսին ժամը գործոց և աշխատութեանց: Վաղն, նոր օր, նոր գարուն, ի նոր կեանս կու հրաւիրէ զքեզ, Հայկակ:

Նորաբողոքը բնութեան մէջ բացուած՝ նոր կոկոն մարդկութեան, ծաղիկ Հայութեան, առողջ հասակաւ ձևացեալ, արդ կու վայլէ որ ձևանաս քաղաքական կենօք. վիճակ մը ընտրելով, և գործ մը կատարելով յերկրի, յօգուտ ընտանեաց և հայրենեաց, և հաճոյ երկնից:

Հարկ է որ միաս բարով ըսենք իրարու, անմռաաց պահելով մեր հայրենեաց Յուշիկքը: Առնում ես իմ հասակիս ցուպը, և իջնեմ բլրէս վար. առնուս գու ալ հասակիդ յարմար աշխատութեան գործիդ, օրհնել տաս երկնից, և երես գէպ ի վեր, ի բլուրն կենաց: — Արդ սուրբ հոգիք նախնեաց մերոց՝ քեզ բարեխօս և պաշտպան. հայրենեաց շաղկէ՛ն՝ անչէ՛ղ ըլլայ քու վիճակիդ ճամբան. բաղդդ՝ յերկրէս յերկնից հասնի անխափան:

Սակայն ինչ ալ որ ըլլայ քու վիճակդ կամ գործդ, յիշէ Հայկակ, որ գործն՝ իրմով չէ ազնիւ կամ մեծ, այլ ընդուն է որ կ'աղնուացընէ կու սրբացընէ զգործը: — Առանց գործողի՝ գործք մեռեալ սոսկ անուան մ'են. մարդս՝ զանուշը բան կ'ընէ, բանը՝ գործ, գործը՝ կենդանութիւն, և զկենդանութիւնն՝ անմահութիւն:

Յաջողութիւնն շատ հեղ երկնից շնորհք մ'է.

բայց առանց երկրիս վրայ աշխատելու՝ վերէն յաջողութիւն չիջներ: Մանաւանդ թէ յաջողութիւնն պատրաստ է իբրեւ զարեւ և զանձրեւ. բայց եթէ ազարակն սերմանուած չէ՝ ինչ բուսցընեն երկնից շողն ու ցօղն:

Մարդս փոքրիկ արարած մ'է, բայց ոտքերն երկրիս ամեն կողմն ալ կրնան կոխել. երկու ձեռքովը կրնայ ծայրէ՛ի ծայր աշխարհակալել. սրբաին՝ պզտիկ կու գայ տիեզերաց սահմանն. միտքն՝ անսահմանութեան մէջ ճամբայ կու բանայ. հոգին՝ կու տիրէ երկնից. սէրն՝ կու հասնի Արարչին առջև, և կ'ըսէ. Ահաւասիկ եմ:

Փոքրիկ արարածն այն մարդ՝ մեծ աշխարհք մ'ալ է ինքնին. վասն զի Աստուծոյ դաստակերաւ է, Աստուծոյ պատկեր է, թէ և աղաւաղեալ. և ունի սկզբնատրպին զօրութիւնը:

Արարչագործ մատանց բարձրագոյն կերտուածքըն՝ չեն Այրարատեան կատարքն կամ գագաթն Եմաւունի, այլ ուսերուդ վերեւ կանգնած իմաստից տաճար՝ դուխդ է. բարձր և բարակ բանուած: Զկայ ծաղիկ արժանաւոր այգոր պսակ ըլլալու. ոչ ոսկին և արծաթ՝ որ հողէ կ'երնեն, ոչ ծիրանի ծովերէ խալսած բուստ և մարգարիտը: Ո՛հ. գեղեցիկը են մայիսի առաւօտուն ցօղակաթ վարդակարմիր փնջիկքն այլ՝ դալար ձակտի մը բոլորած. սակայն շատ աւելի պայծառ է ամբթ-դածութեամբ խայծեալ երեսն. և աւելի ազնիւ՝ անոր վրայ շարուած աշխատութեան կայլակներն:

Կենաց կարևոր և վայելուչ պիտոյքը լեցընելն աւելորդ երկրաւոր շահք և վաստակք՝ առնորդ է անիրաւ են այնպիսի գլխոյ մը, որ երկնից և հայրենեաց մաքուր իմաստներովը լցուած է:

Եթէ քաղաքական կեանք օրինաւոր են ի վերայ երկրի, անհրաժեշտ պարտք են և հայրենեաց ջանքն:...

Լալով կու ծնանիմք, խաղով կու մեծնամք. աշխատութեամբ պէտք է մարդ ըլլանք. մեկ ձեռքով մեղի, մեկ ձեռքով մեղի նմանեաց օգնեմք. սիրով կենակցինք, պատուով ապրինք, յուսով ծերանամք, գոհութեամբ մեռնինք. սրբութեամբ աւանդենք փչողին՝ մեր շունչը. թաղուինք օրհնութեամբ. մնամք ի հայրենիս՝ հայրենեաց չափ, և յերկնիս՝ Աստուծոյ չափ:...

Ահա ազգք և ազնիւք, մեղի մօտ և հեռի, Հայկակ, ամենքն զբաղած են իրենց հայրենի ազարակը շնչընելու. և անդրանիկն ազգաց՝ մեր ազգն՝ կրնայ ըլլալ յետամնաց: Մարդ, սիրտ ունող մարդ՝ չի կրնար ըսել զայս՝ առանց սոսկալու, թող թէ Հայ մարդ:

Ա՛ռ և գու ուրեմն, ո՛վ Հայկակ, քու վիճակիդ յարմար աշխատութեան գործիդ, վերցնուր յերկնից, օրհնել տուր. և աշխատէ: Աշխատէ յերկրի, միտքդ յերկնիս, սիրտդ հայրենեացդ վրայ:

Առանց երկնից օրհնութեան՝ չի յաջողիր գործ հայրենեաց ի վերայ երկրի: Զոր երկնից չօրհնէր, ի զուր օրհնեն և հայրենիք. և զոր չեն օրհնէր հայրենիք՝ նա չօրհնուիր և յերկնից:

Վու բուսնի և սերմն ատելութեան, կու ծածկէ դաշտեր. սպասէ, և կու տեսնես փուշ և տատասկ:

Սիրոյ սերմին՝ թէ և կորագցեալ երկրի մ'ա

ւանդուի, անխոնջ և ամուր արօրին տակ, քրքա- նաջան մշակին համբերութեամբ, վերջապէս կու- ծի, ծագի, պտղաբերէ և անուցանէ:

Եւ մշակն մշակաց, սրուն ագարակն է բոլոր աշխարհս, պատուիրեց մաճակալին¹, շիտակ գծել ու քշել, և ետև չնայիլ. երթալ յառաջ, և շիտակ երթալ: Ո՛հ. երթալ և լալով, եթէ հարկ է, երթալ և ցանել. կու հասնի օրն ալ խոն աալով հնձեղու, որաներով շարկած, ծագիկնե- րով պսակուած դառնալու²:

Ճամբրիտ հայրենասիրութիւնն չէ ասուպ կամ փայլակ մը յանկարծ երևցող և անցնող. ոչ հուր մոլի և թափառիկ, և ոչ կայծակն անկուշտ այ- րող լափող. այլ հանգարտ քերմութիւն մը, յըս- տակ լուսով, անստգիւտ խղճով:

Ո՛վ անձնուրաց ոգի, բարեխնդիր հայրենասի- րութիւն. դու պատրաստէ, վառէ սրբէ զսիրտ Հայկակայ: Քեզմով վառուած սիրան՝ անխայթ և անմոլս լոյս կ'արձակէ. և եթէ խարկի մըրկի սիրուն, և անցնի երկրաւոր մասամբն, երկնու- նակ մասն՝ մնայ 'ի վերայ հայրենեաց, որպէս հոս մըրկի և կնգրբի:

Եւ շատ սեղաններ, շատ տապաններ, շատ քա- րեր ու հողեր կան 'ի Հայաստան, ուսկից դարէ դար և անդադար կու ծիսէ հոսն անուշութեան, հոսն հայրենեաց. զոր չեն կրնար ջնջել ոչ զէնք և ոչ քէնք:

Վասն զի մեր առաքինի և ճմարիտ, ընկերա- սէր, ազգասէր, որդեսէր և հայրասէր նախնիքն, այն երկրին վրայ իրենց պարկեշտ նշխարքը թող- լով, անմահութեան շնչով վերէն անոր վրայ մշտ կու շնչեն և կու շրջնեն:

Նրնչեցէք ըվ շունչ մտաբացք, սրտարծարք, հոգեվառք. շնչեցէք հոգիք Գրիգորեանց, Ներսի- սեանց, Սահակեանց, Մովսիսեանց, Վեռնի- գեանց, Վարդանանց, Վահանանց, Սմբատաց, Աշոտաց, Լեւոնեանց և Հեթմեանց. սուրբ թա- դաւորք, հաջրապետք, վարիչք և վարդապետք Հայոց, շնչեցէք յերկնից յերկիր: Թառնուի՛ ձեր երկնաւոր շունչն՝ յերկրաւոր շունչ Հայկակայ. որ երբ հասնի աւանդելու իր վերջին շունչն ալ՝ եթէ հանգարտ ու հեզիկ, և եթէ հրահատ ու հառաչաձայն, հաւասարապէս խառնուի՛ ձերի- ներուն հետ:

Եւ երբ իր օրական և տարեկան շրջաններուն պէս՝ երկիրս իր բազմադարեան շրջանն ալ աւար- տելով՝ գազարի և կտորի, և նոր երկրի մը հրաւի- րակ փողն հնչէ, այս հին լուծեալ և լքեալ եր- կրիս վերջին արձագանգաց միջէն՝ վերջնագոյն ար- ձագանգ մ'ալ ըլլայ քուկդ, սուրբ սէր հայրե- նեաց:

Եւ, ո՛հ, թէ այն խորին և լոխ արձագանգաց՝ նուազ վանդիւն մ'ըլլար այս իմ քեզի նուիրածս, Հայկակ, ՅՈՒՇԵԿԻ ՀԱՅՐԵՆԵԱՅ ՀԱՅՈՑ:

¹ Ղուկաս, Թ. 62: ² Սաղմոս ձԻԵ. 6:

ՀԻՆԳ ՇԱԲԱԹ ՕԴԱՊԱՐԿԻ ՄԷՋ

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԵՐԻՑ ԱՆԳՂԻԱՅԻՈՑ

ՅԱՓՐԻԿԷ

(Տէս երես 90)

Երկրորդ օրը, 21 փետրուարի, ա- ռաւօտեան ժամը իրեքին, չոգենաւուն կրակարանները կ'աղմկէին. ժամը հինգին խարխիւր վեր առնուելով՝ Բիզո- յիւղ իր պտուտակաւոր անուին զօրու- թեամբը, դէպ 'ի Թայմզին բերանը յա- աջեց:

Պէտք չկայ ըսելու որ նաւուն վրայ եղած խօսակցութիւնները բոլորը տղ- զոր Ֆէրկըսընի արշաւանքին վրայօք էին: Զինքը տեսնողը և իրեն խօսքե- րուն մտիկ ընողը՝ անանկ վստահու- թիւն մը կը ստանար, որ շուտ մը, բաց 'ի Սկովտիացիէն, ոչ ոք կը տարակու- սէր որ իր ձեռնարկութեանը մէջ պի- տոր չյաջողի:

Ճամբորդութեան անդադ ժամե- րուն ատեն, տղքորը սպայից խումբը չորս դին ունենալով, կատարեալ դա- սախօսութիւն մը կ'ընէր աշխարհա- գրութեան վրայ: Այն երիտասարդ- ները կ'ոգևորէին անոր քառսուն տա- րիէ 'ի վեր Ափրիկէի մէջ ըրած գիւ- տերուն վրայ, կը պատմէր անոնց Պար- թի, Պրդընի, Սբիեր և Կրէնդի խուզ- արկութիւնները, կը նկարագրէր ա- նոնց այն խորհրդաւոր աշխարհը ինչ- պէս բաց ամենուստեք՝ գիտութեան քննութեանցը: Հիւսիսակողմը, երի- տասարդն Տիւվէյրիէ խոյզ և խնդիր կ'ընէր Սահարան, ու թուարեկաց զը- խաւորները Բարիզ կը տանէր: Գաղղիոյ տէրութեան հրամանաւ երկու արշա- ւանք կը պատրաստուէին, որ մէկը հիւ- սիսէն իջնելով, միւսը արեւմուտքէն գա- լով՝ Թոմպուքտու պիտոր հանդիպէին: Հարաւէն, անխոնջն Լիվինկսդըն միշտ դէպ 'ի հասարակած կը յառաջադիմէր, և 1862ին մարտ ամսէն 'ի վեր, Մա- քէնզիի ընկերութեամբ Ռովուսիա դե-